

КОНФЛІКТ ЯК ФОРМА ВИРАЖЕННЯ СВІДОМОСТІ ТА ДУХОВНОСТІ

Відомі дослідники конфлікту А. Я. Анцупова й А. І. Шипілов вирізняють більше десяти галузей науки, котрі досліджують сутність та специфіку конфлікту, його сенс, роль і значення в житті людини і суспільства. Т. Дуткевич до складу таких наук зараховує психологію, філософію, соціологію, політологію, історію, педагогіку, правознавство, соціобіологію, літературознавство і навіть математику та військові науки [Дуткевич 2005: 8]

І вчені різних галузей науки слово «конфлікт» вживають частіше всього з такими «означеннями»: непримиренний (антагоністичний) і гармонізуючий, в'ялий і гострий, військовий і побутовий тощо, соціальний і етичний, моральний і правовий, ідеологічний (міжнаціональний і міжнародний), реальний і художній, етнічний чи, внутрішній або зовнішній тощо – аж до містичного та уявного, а все це разом відображає не лише широту (масштабність) і глибину проникнення в сутність усього і передовсім феномену конфліктності людських стосунків.

На сьогодні існує безліч тлумачень терміну поняття й категорії «конфлікт».

Так, у філософії найбільш розповсюдженою є тенденція визначати зміст, форми, ознаки, функції і сутність конфлікту шляхом осягнення причин, умов і мотивів тих базових суперечностей і протиріч на основі яких виникає, вибудовується й розвивається це феноменальне явище (точніше – цей феноменальний процес). Саме тому у філософських словниках поряд із категорією «конфлікт», як правило можна знайти й визначення «суперечність» та «протиріччя» (*«Протиріччя – категорія, що виражає внутрішнє джерело усякого розвитку»* [Философский словарь 1968: 391]). А психологічний словник подає таке тлумачення конфлікту: *«Конфлікт –... позначає будь-яку ситуацію, у якій організм (людина або тварина) пе-*

реживає суперечливі почуття або імпульси» [Психологія. Словарь 1990: 199].

Літературознавчі словники-довідники визначають категорію «конфлікт» переважно так: «Конфлікт – зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, супроводжуваних складними колізіями» [Літературознавчий словник-довідник 1997: 382].

І автор «Сучасного словника літературознавчих термінів» М. Гетьманець тлумачить конфлікт як зіткнення і боротьбу, «що лежить в основі сюжету і зумовлює його розвиток». Там само читає: «Розрізняють такі види конфліктів: соціальний, побутовий, психологічний, любовний» [Гетьманець 2003: 55].

У довіднику з теорії літератури знаходимо: по-перше, чомусь урівнює «конфлікт» і «колізію»; по-друге, твердить, що «колізія в літературному творі – це гострі суперечності й зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень»; по-третє, твердить, що «конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, поглядів; крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнень чи гострої боротьби» [Довідник з теорії літератури 2001: 80].

Тобто, уже з наведених прикладів видно: різнотлумачення змісту категорії «конфлікт» впливає зі ще розмаїтіших різнотлумачень тих понять, які не просто його «супроводять», «доповнюють» або «уточнюють», кожне з них домінує й більшість дослідників цього процесу (або явища) уже своєю назвою характеризує той чи інший етап формування й розвитку (загострення), затухання та завершення, конфлікту.

Почнемо з того, що будь-який конфлікт розпочинається з появи сприймання й попередженого осмислення двох супротивних (або й протилежних) істин, позицій або сил, тобто з такої суперечності, яка неодмінно (або й неминуче) переростає уперше поодинокє зіткнення, сутичку протилежностей, яке літературознавстві прийнято називати зав'язкою конфлікту.

Подальше нарощування гостроти конфлікту здійснюється за рахунок взаємних дій і протидій, доказів і анти доказів, позицій і анти позицій учасників конфлікту (поєдинку чи протистояння, якщо конфліктують великі маси людей), тобто в формі вияву й розгортання основного для кожного випадку протиріччя. І виходить, що останнє відрізняється від суперечності хоча б тим, що суперечність – передовсім фіксує або констатує виникнення й наявність протилежностей, пояснює їх і виявляє ступінь протиставленості протилежностей, а протиріччя переводить обидві ці протилежні сили в стан боротьби (у поєдинок чи протистояння) та ще й максимально напружує чи загострює, тобто через ряд поодиноких зіткнень (колізій) доводить конфлікт до кульмінації (найгострішої і вирішальної в принципі колізії) після якої ще можуть відбутися кілька зіткнень, але всі вони вже ведуть поєдинок до його логічного завершення – до розв'язки.

На тому стоїть і більшість конфліктологів – вчених, які не просто визначають і вживають термінологію, пов'язану з суперечностями, протиріччями й конфліктам, а й вивчають та витлумачують усі (або майже всі головні) причини, умови та мотиви кожної із перерахованих колізій як складових конфлікту взагалі.

Так, перші спроби осмислити саму природу соціального, а пізніше й загального суспільного конфліктів належать давньогрецькому філософові Геракліту, який у праці «Про природу» висловив таку думку: *«конфлікт є важливий атрибут суспільного життя»* [Лосев 1963: 297]. Інший мислитель тієї ж епохи Епікур пішов іще далі, твердячи, що негативні (переважно трагедійні) наслідки конфліктних протистоянь колинебудь змусять людей жити в мирі, а тому він мріяв про безконфліктне життя суспільства.

Римський філософ і письменник Луцій Сенека у «Моральних листах до Луцілія» вирішував питання про роль конфліктів у процесі мислення сказав ще простіше: *«... мудрець повинен уникати будь-яких конфліктів, оскільки вони несуть небезпеку його здоров'ю»* [Сенека 1999: 70].

Епоху Відродження з її надгострими соціальними, військовими та іншими масштабними й кривавими конфліктами засуджено Т. Мором, Е. Роттердамським, Ф. Рабле, Ф. Беконом та ін. Чи не найпрямолінійніше висловив це Т. Мор у праці «Утопія»: «...військові конфлікти ніколи не йдуть на благо людству...» [Антологія мирової філософії: Возрождение 2001: 522].

Свій погляд на суспільний конфлікт (уже і як на «фабульно-композиційний момент») мав і філософ-просвітитель Г. Гегель: «...коли два, вирваних із гармонії єдності інтереси протистоять... один одному, в боротьбі та в своєму взаємному протиріччі, вони обов'язково вимагають вирішення» [Гегель 1971: 225]

На противагу такому розумінню природи і суспільних функцій конфлікту І. Кант вважав: «...стан миру між людьми, що живуть по-сусідству, це не природній стан...» [Кант 1980: 389], тобто конфлікт для цього філософа – явище цілком природне, а отже й позитивне, оскільки в житті дуже багато конфліктних випадків і ситуацій. Вони, на його думку, виникають у будь-якому суспільстві. Може саме тому стали дуже поширеними думки проте, що основні джерела конфліктів знаходяться в «соціальному феномені різноманітних типів культури» [Зеркин 1998: 418], що конфлікт утілює в собі саму сутність історичного процесу й поступу. А оскільки поділ суспільства на багатих і бідних існував і може існувати завжди, такий тип конфлікту може бути також вічний.

У 20-30-х роках ХХ століття А. Адлер, виходячи з розробленої ним теорії комплексів неповноцінності людей, твердив, що причинами внутрішніх конфліктів людей виступають передовсім її комплекси неповноцінності. З чим теоретична конфліктологія погодитися начебто не може, але практика життя не раз уже підтверджувала думки вченого.

Так, К. Маркс, вивчаючи суто особистісні, соціальні та особливо політичні суперечності, колізії, протиріччя і конфлікти (й протистояння), антагонізм (безкінечність особистісних і суспільних суперечностей, протиріч і конфліктів) убачав пере-

довсім у наявності класів-антагоністів і в несправедливості розподілу наслідків людської праці.

Німецький соціолог Г. Зіммель розробив і ввів у науковий апарат термін «соціологія конфлікту». На його думку, *«конфлікт сприяє соціальній інтеграції, він визначає характер конкретних соціальних утворень, укріплює принципи і норми їх організації»* [Зіммель 1994: 114]. І знову маємо справу з усвідомленням сутності й функцій конкретного типу конфліктів, а не змісту чи форм конфліктів загалом.

Л. Козер у книзі «Функції соціального конфлікту» (1956) стверджував, що *«...не існує соціальних груп без конфліктних відносин, а тому конфлікти це цілком позитивне явище»* [Зіммель 1994: 323]. Він же намагався й обґрунтувати позитивну роль конфлікту у забезпеченні суспільного порядку. Більше того, стабільність (тобто базова якість) суспільства взагалі, на його думку, повністю залежить від кількості можливих зіткнень і конфліктних ситуацій та від гостроти протистоянь.

Тобто, хотів він того чи ні, але виголосив таку думку: *конфлікти роз'єднують, але більше «цементують», еднають суспільство, адже «... більшість конфліктів закінчується раніше, ніж переможена сторона буде повністю розбитою»* [Зіммель 1994: 327]. А це значить, що уже в кульмінації приходиться усвідомлення переможеними їхнього стану і статусу.

Р. Дарендорф у праці «Класова структура й класовий конфлікт» (1965) зазначав: *«Відсутність конфлікту є чимось дивним і ненормальним для будь-якого суспільства»* [Дарендорф 1994: 145], бо в такому суспільстві або всі раз і назавжди (а цього не може бути) усвідомлюють свій статус, або змирилися з ним тимчасово.

Тобто, і на цей раз мова йшла здебільшого про особливості та про функції конфлікту, а не про його сутність. Але тут уже представленні й причини, умови та мотиви виникнення, формування й функціонування конфліктів у системі конкретних (буржуазних) суспільних стосунків, а специфіка, типи та поетапне структурування конфліктів і тим більше класифікація

конфліктних поєдинків і протистоянь знову ж таки залишилися поза увагою.

Та й надалі дослідники конфліктів вели постійні дискусії з приводу переваг чи прогалин, їх розглядів у всіх попередніх теоріях, роблять і розробляють схеми зіткнень, поєдинків і протистоянь, у якусь систему.

У цьому плані найсерйознішими і найрезультативнішими виявилися об'єднання різних теорій в єдине, концептуальне бачення конфліктних явищ і процесів. І першими до такого способу вдалися Ван ден Берг і Дж. Тернер. Зміст і сутність конфлікту дійсно вони побачили в певній системі поодиноких зіткнень (колізій).

К. Боулдінг у книзі «Конфлікт та захист. Загальна теорія» (1963) ще конкретніше сформулював цю думку: «...*всі типи конфліктів мають спільні елементи і загальний зразок розвитку, а тому детальне їх вивчення дасть можливість дослідити феномен конфлікту в будь-якому його специфічному прояві*» [Основи конфліктології 1998: 394].

А хіба не теж саме (чи не подібне) спостерігаємо в літературі й літературознавстві – скільки б не хвалив чи не гудив письменник персонажів його твору (навіть у формі щонайрозлогіших і глибоко та всебічно аналітичних характеристик; скільки б слів, словосполучень, речень, висновків, спогадів, розповідей, легенд і міфів не творили персонажі один про одного, але найкраще презентує сам себе персонаж його діяльною участю в житті соціуму, етносу, нації, народу і суспільства в цілому, в суспільних конфліктах зокрема.

Французький філософ М. Фуко у праці «Археологія знання» (1969), в розділі «Суперечності», зазначив: «*Суперечність – це ілюзія єдності, яка ховається або яку сховано: вона існує лише в розколах між свідомістю й несвідомим, між думкою й текстом, між ідеальністю і випадковим тілом виразу*» [Фуко 2003: 236].

Звичайно, якщо ввести суперечність взагалі тільки до «ілюзії єдності», яка «схована» в «розкопках свідомості», то можна й не помітити того, що поява суперечності в свідомості люди-

ни – це не що інше як такий вияв (а не «приховування») наявності протилежностей, який є і тим самим «розколом» чогось цілого на протилежності, і своєрідним кордоном між свідомістю й несвідомим.

Саме в творах літератури (як ні в одному іншому виді мистецтва) процес вияву протилежностей у свідомості людини й розмежування між сутністю й рівнями її ж таки свідомості може бути зображений найкраще: і найдетальніше, і найвмотивованіше – на це найбільше можливостей саме у письменників.

Особливий інтерес до досліджень природи конфлікту зростає в 70-х роках ХХ століття, оскільки зросла загроза порушення мирної рівноваги самого світу. І тому філософи, політологи і особливо соціологи цього часу порушують і намагаються розв'язати проблему побудови гармонійного безконфліктного або хоча б «не трагедійного» суспільства. Та найбільш реалістично і всебічно вивчають шляхи і способи попередження будь-яких конфліктів масового, міжнародного масштабу психологи й політологи.

Так, психологи 90-х років ХХ ст.. розробили теорію типів конфліктних особистостей, серед яких найчастіше зустрічаються такі: демонстративні – прагнуть будь-що перебувати в центрі уваги (Мавка з «Лісової пісні» Лесі Українки, Галя з роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні»); ригідні – надмірно честолюбиві, бо мають завищену самооцінку і не бажають рахуватися з думкою інших (Люципер з «Драми о збуренню пекла», Брюховецький з роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» тощо); некеровані – імпульсивні, нестримані, зухвалі, мають знижений самоконтроль, агресивні, екстравагантні і в тому числі і в поведінці з іншими (Гриць Мамайчук із роману О. Гончара «Тронка», Северин Наливайко із однойменного роману І. Ле та інші); педантичні – надмірно вимогливі до себе й до інших, різкі в критиці, постійно тривожні й підозрілі, хворобливо чутливі до оцінок їхньої діяльності з боку керівництва (Яцуба з роману О. Гончара «Тронка»); раціоналісти – ті, які використовують конфлікт як один із основ-

них засобів досягнення своїх цілей (Б. Хмельницький із «Милості Божої» та інші); безвільні – ті, що не мають власних переконань, принципів, а тому діють під впливом інших (учень, сестра і дружина Орфея «Оргія» Лесі Українки тощо).

Отже, свідомість автора чи персонажа твору літератури – це контрольований (передовсім їхньою волею) процес (точніше – система процесів сприймання, осмислення, оцінювання та відображення), а конфлікт твору – це також система вирішальних (чи хоча б визначальних) колізій (поодиноких зіткнень) двох і більше гармонійних чи дисгармонійних, антагоністичних або неантагоністичних та інших персонажів чи протилежностей, у процесі реалізації яких відбувається: і первісний вияв, і протиставлення (а отже, й сприймання) цих конфліктних позицій персонажів – протилежностей. При цьому: у першому їх зіткненні (зав'язка) відбувається процес сприймання себе й противника, або якихось протилежностей; визначення (осмислення) своїх і протилежних сил, винахідливості, здібностей та багатьох інших якостей протилежностей відбувається в процесі поступового загострення поєдинку – у розвитку подій, у розвитку протиріч; найгостріше зіткнення (колізія) стає вирішально-оцінювальним зіткненням, після якого стає зрозумілим, хто перемагає або може перемогти в принципі – кульмінація; а остаточне зіткнення (розв'язка), більш ніж наочно відображає наслідки всього того, що відбувається упродовж конфліктування (і сприймання позицій чи двох сил учасників поєдинку або протилежностей); і осмислення щойно названого в процесі загострення конфлікту (протиріччя); вирішальне оцінювання в кульмінації; і остаточне визнання чисельності перемоги, як відображення сприйнятого в зав'язці, осмисленого в розвитку та оціненого в момент кульмінації.

Тобто, конфлікт – це також своєрідний процес сприймання, осмислення, оцінювання й відображення його учасниками і самих себе, і навколишнього світу, але не тільки (а може й не стільки) інтелектуально, скільки практично.

Інші питання такі: по-перше, настільки цей процес (конфлікт як процес пізнання) є контрольованим, а отже, й свідомим; по-друге, настільки конфлікт є цілеспрямованим, а, значить, і одухотвореним – спрямованим на добро (благо) чи добротворення (тобто духовним), на зло (шкоду) чи злоторення (антидуховним) чи без будь-яких попередніх умотивувань і цілеспрямувань – інстинктивно-стихийний (а отже, й скоріш усього – підсвідомим або напівсвідомим), природно- чи суспільно-інстинктивний (а отже, й переважно «несвідомий»), умотивований бездумним прагненням до задоволення найпримітивніших фізіологічних потреб – може й частково усвідомлений, але точно – бездуховний. Так чи інакше формуються всі ці й подібні конфлікти також поетапно.

Спочатку у персонажа (чи в групі персонажів) виникає сумнів або починається дія ззовні, стають поштовхами до потреби з'ясувати: в чому сутність протилежностей, чому і чим відрізняється один учасник можливого в майбутньому конфлікті від іншого, які їхні вихідні та й найсуттєвіші ознаки чи позиції (?) чому і як вони можуть зіткнутися (?) як це відбувається (?) тощо.

Так на основі первісної суперечності готується й здійснюється зав'язка – як перше реальне зіткнення персонажів чи протилежностей. Потім, коли суперечність переростає в дію та протидію, розгортається протиріччя – і як реалізація суперечності, і як розвиток (загострення) конфлікту, у процесі якого учасники поєдинку особливо помітно відчутно осмислюють один одного й загальний стан справ та подій.

Пізніше, коли протиріччя між дійовими особами добігає його апогею, можна говорити не лише про реальну наявність конфлікту, наслідки якого вперше, але не остаточно (в принципі) оцінюються, а відображаються дійсно остаточно в розв'язці.

Щось подібне можна говорити і про парадоксальні суперечності, парадоксальні протиріччя та такі ж конфлікти. Відрізняються вони від попередніх лише тим, що просто суперечності, протиріччя та конфлікти можуть бути і реальними, і виображеними в художньому творі, а парадоксальні завжди зали-

шатимуться тільки уявними або уявно-образними, оскільки парадокс сам по собі «неконфліктний», бо він – це дві істини, бо він стоїть вище будь-якого конфліктування, навіть не передбачає його.

Отже, простеживши процес пошуків гуманітаріями змісту категорій «свідомість» та «конфлікт», мимоволі приходимо до висновку: сутність, специфіка й система визначальних процесів усвідомлення й конфліктування приблизно однакові, адже на етапі зав'язки справді відбувається, як правило й процес сприймання протилежностей (людина з людиною, людина з суспільством, між складовими суспільства і держави тощо); на етапі розвитку подій (загострення конфлікту) відбувається поглиблення процесу осмислення учасниками конфлікту один одного, а отже, й тим, хто стежить за конфліктом.

Майже повне взаємоусвідомлення протагоністами досягається саме в момент кульмінації. А розв'язка дійсно може розглядатися і як результат конфліктування, і як остаточне відображення змісту й самої сутності конфлікту – тільки в момент розв'язки учасники конфлікту розуміють і тому найчіткіше визначають (усвідомлюють) і характер, і свою роль у ньому. Особливо наочно і відчутно все це проявляється в процесі й фіналі так званих результативних конфліктів – наскрізних і визначальних (провідних) конфліктів трагедій та комедій, де, відповідно трагізм героя і комізм антигероя не лише більш ніж відчутний, а й максимально усвідомлений усіма учасниками поєдинку, і читачами.

Мабуть, саме тому, досліджуючи конфлікти творів літератури взагалі (а драматургії в першу чергу), варто максимально заглиблюватись не лише в зміст, форми, ознаки й особливо функції кожного поодинокого зіткнення (колізії) і системи визначальних зіткнень між учасниками конфлікту, а й у процес контролюваного чи безконтрольного мислення дійових осіб. Лише тоді дослідникові вдасться з'ясувати і причини, умови та мотиви виникнення й розвитку конфлікту, і те найцінніше, що сказав дуже відверто, подав натяком чи глибоко закодував, у будь-

яких під текстових структурах – авторський аналіз чи психоаналіз мислення й діяння людини на добро- чи злоторення.

Говорячи про внутрішні конфлікти персонажів, автора і самого науковця, можна з упевненістю констатувати: все починається (зав'язується) із сумнівів – і щодо цілей (духовності) та шляхів її досягнення, і щодо вибору теми чи проблеми, щодо методів та методики творчості й дослідження твору.

І якщо далеко не в кожному конфлікті художнього твору є всі належні складові його частини (на те вона й творчість), то майже в кожній серйозній науковій праці можна знайти всі щойно вказані етапи й складові частини наукового пошуку – конфлікту: від особистісних сумнівів науковця (від початку внутрішнього конфлікту науковця) до таких наслідків пошуку, які повинні мати форму і сутність об'єктивних висновків. Тобто, майже кожен серйозну наукову працю можна розглядати і як своєрідний і інтелектуальний, глибоко продуманий і отже, свідомий конфлікт науковця з самим собою, з іншими ученими чи групою учених.

А в тому випадку, коли вчений пише працю не для пошуку нової істини чи оцінки, а для заперечення вже відомої теорії, концепції чи оцінки, і вчений-персонаж, і вчений реальний обирає один із двох шляхів (підходів): справді глибоко аналітичний (а отже й по-своєму конфліктний, якоюсь мірою навіть антагоністичний) або кон'юнктурний, котрий був, є й залишається ні справді (внутрішньо) конфліктним, ні глибоко свідомим – усе в такій праці «шукається» (сприймається, осмислюється, оцінюється й відображається) вибірково, упереджено, штучно, а істинність – то лише видимість. Хоча слід не забувати, що усім нам (і реальним людям, і персонажам, і дослідникам) можна дійсно завадити ота сама «недосконалість» і самого світопорядку, і тих учень, теорій та формул чи методологічних засад, виходячи з яких ми свідомо конфліктуємо із самим собою, із навколишнім світом: «...парадокси з'являються у такій теорії, у якій ще не в повній мірі з'ясовані її фундаментальні закономірності і логічні засади» [Кондаков 1975: 432].

І це дійсно проблема, без вирішення якої ми (передовсім – літературознавці) ще довго будемо ганятися не стільки за істинами й за одухотворенням нашого життя, скільки за «доказовістю» й «переконливістю» наших наукових здобутків.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Антология мировой философии 2001 – Антология мировой философии: Возрождение. – Мн.: Харвест; М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 928 с.
- Антология мировой философии 1970 – Антология мировой философии: В 4-х томах. – Т.3. – М., 1970. – 760 с.
- Анцупов 2002 – Анцупов А., Шипилов А. Конфликтология. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 591 с.
- Введение в литературоведение 2000 – Введение в литературоведение. Литературное произведение: Основные понятия и термины: Учеб. Пособие / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, С. Бройтман. – М.: Высшая школа, 2000. – 556 с.
- Гегель 1971 – Гегель Г.-В.-Ф. Эстетика. Сочинения: В 4-х томах. – Т. 3. – М.: Искусство, 1971. – 620 с.
- Гетьманець 2003 – Гетьманець М. Сучасний словник літературознавчих термінів. – Х.: Ранок, 2003. – 160 с.
- Гришина 2000 – Гришина Н. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2000. – 380 с.
- Гром'як 2004 – Гром'як Р. Своєрідність конфлікту у художньому світі Тараса Шевченка / Наукові записки. Серія: Літературознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2004. – Вип. XV. – С.3-14.
- Дарендров 1994 – Дарендров Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. – М.: Наука, 1994. – № 5. – С. 142-147.
- Дмитриева 2002 – Дмитриев А. Конфликтология: Учеб. пособие. – М.: Гардарики, 2002. – 320 с.
- Довідник з теорії літератури 2001 – Довідник з теорії літератури / Упоряд. У. Д. Данильцева. – К.: А. С. К., 2001. – 160 с.
- Дуткевич 2005 – Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.
- Зиммель 1994 – Зиммель Г. Человек как враг // социологический журнал. – 1994. – № 2. – С. 114-119.
- Зеркин 1998 – Зеркин Д. Основы конфликтологии: Курс лекций. – Ростов н/Д, 1998. – 456 с.
- Ішмуртова 1996 – Ішмуратов А. Конфлікт і згода. – К.: Наукова думка, 1996. – 190 с.
- Кант 1980 – Кант И. Трактаты и письма. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
- Кисельов 1962 – Кисельов Й. Конфлікт у художньому творі. – К.: Рад. письменник, 1962. – 100 с.
- Колошук 2003 – Колошук Н. Інтелектуальний конфлікт у драматургічній поетичній Ліесі Українки // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. праць. – Луцьк: «Волинська обласна друкарня», 2003. – С. 149-158.

- Кондаков 1975 – Кондаков М. Логический словарь-справочник. – М., 1975. – С. 432-433.
- Літературознавчий словник-довідник 1997 – Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
- Лесин 1985 – Лесин В. Літературознавчі терміни: Довідник. – К.: Рад. школа, 1985. – 251 с.
- Ломазова 1988 – Ломазова К. Самостояння і неправедне: Конфлікт в художньому творі // Дніпро. – 1988. – № 9. – С. 123-127.
- Лосев 1963 – Лосев А. История античной эстетики. – М.: Высшая школа, 1963. – 583 с.
- Матюшенко 1996 – Матюшенко А. Особистісна колізія в українській драматургії першої третини ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01./ НАН України; Інститут літератури імені Т. Шевченка. – К., 1996. – 16 с.
- Мельник 1977 – Мельник В. Сюжети. Конфлікти. Характери. – Літературно-критичний нарис. – К.: Молодь, 1977. – 136 с.
- Николаєнко 2003 – Николаєнко В. М. Параметри конфліктності тетралогії Раїси Іванченко про давню Русь // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту): Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2003. – С. 170-178.
- Пірен 1997 – Пірен М. І. Основи конфліктології. – К., 1997. – 270 с.
- Погрібний 1989 – Погрібний А. Конфлікт. Конфлікт. Безконфліктність. – Літературна панорама. – К., 1989. – С. 114-136.
- Сенека 1999 – Сенека Л. Моральні листи до Луцілія. – К.: Основи, 1999. – 603 с.
- Український радянський енциклопедичний словник 1968 – Український радянський енциклопедичний словник: В 3-х томах. – Т. 3. – К.: Академія Наук УРСР, 1968. – 855 с.
- Философский словарь 1986 – Философский словарь / Под. ред. И. Фролова. – М.: Изд-во Политической литературы, 1986. – 590 с.
- Фуко 2003 – Фуко Мішель Археологія знання. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.

Жанна Колоїз

ОКАЗІОНАЛЬНІ УТВОРЕННЯ В УМОВАХ КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИХ СИТУАЦІЙ

Реальне буття мови є безмежним процесом вербальної комунікації, що робить мову необхідним атрибутом людського суспільства, яке накопичує й передає від покоління до покоління свої знання та досвід. Очевидно, що мовний механізм повинен мати таку внутрішню структуру, яка дозволяла б здійснювати змістовну комунікацію. У «мовному просторі» номемами – це типові, абстраговані від мовленнєвих репрезентацій зразки, які

об'єктивуються через мовленнєву діяльність, отримують реальне буття тільки в конкретних ситуаціях, що є «засобом відбору потрібного значення» і засобом його актуалізації (поза вербальною комунікацією номемні знаки несуть невизначену інформацію і мають лише потенційні семи). Однак типові зразки не становлять застиглий реєстр, який кожен з комунікантів приводить у дію, аби реалізувати свої комунікативно-прагматичні цілі, бо «мова сама по собі є зосередженням безперервної роботи, що впливає на формальний апарат, трансформує його категорії та створює нові класи» [Бенвенист 1974: 254].

На відміну від класичної структурної лінгвістики, яка так чи інакше намагалася описати мову як дещо ідеалізований об'єкт, звівши при цьому до нуля всі конкретно-ситуативні моменти, деякі мовознавці, як-от, наприклад, Л. Сахарний, обстоюють думку про те, що теорія мовленнєвої діяльності не може не зважати на вилучення ситуативного моменту з реального буття мови, бо «підхід «від мовленнєвої діяльності» дозволяє враховувати під час дослідження велике розмаїття конкретних комунікативних ситуацій та типів вияву закономірностей словотворення і в той же час, з іншого, – враховувати їх складну динамічну, діалектичну єдність на основі соціального коду – мови» [Сахарный 1985: 4]. З позицій лінгвопрагматики, мовленнєва діяльність становить сукупність мовленнєвих дій та мовленнєвих операцій з боку мовця, який продукує мовленнєвий акт, і слухача, що його сприймає; вона задовольняє певні потреби, передбачає конкретну мету та конкретні умови своєї реалізації: будь-який акт мовлення не лише цілеспрямований, але й ситуативно зорієнтований. Створення комунікативно-прагматичних ситуацій великою мірою залежить від людського фактора.

Творче начало «мови в дії», як і кожна діяльність, стимулюється цілеспрямованістю конкретної комунікативно-прагматичної ситуації, під якою розуміють «комплекс зовнішніх умов спілкування, наявних у свідомості мовця в момент реалізації мовленнєвого акту: хто – що – де – коли – як – для чого – кому» [Азнаурова 1988: 38], визначають як сукупність факторів,